

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7

**В. С. Боровікова,
О. М. Заверуха**

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНІ ЗАСАДИ ЇЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Характеризуючи основні положення теорії прав людини з урахуванням значущості цього інституту для сучасних правових реалій, розглянуто засадничі підстави формування правового статусу особи. Обґрунтовано його сутність, що полягає в юридично зафіксованому становищі людини в суспільстві та державі, закріпленому в нормативно-правових та індивідуально-правових актах. З'ясовано важливість розуміння й осмислення поняття правового статусу для самоутвердження індивіда в суспільстві та державі.

Ключові слова: *права людини, держава, суспільство, Конституція України, правовий статус, громадянство, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. У загальнотеоретичній правовій доктрині встановлено, що права, свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, тому утвердження й забезпечення цих прав є її головним обов'язком. Оскільки держава відповідальна за свою діяльність перед суспільством, його кожним членом, підтверджується важливість прав людини, які Конституція України встановлює засадничими у національному законодавстві. Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найважливішою соціальною цінністю. Це конституційне положення закріплюється гарантуванням прав, передбачених у нормах прямої дії, що мають найвищу юридичну силу. Отже, в нашій країні ідея прав людини, як і в більшості демократичних держав світу, законодавчо втілена і отримала загальносуспільне визнання як найважливіша гуманістична цінність і невіддільний елемент демократії.

Тема прав людини як одна з найбільш злободених для сучасних дослідників належить до винятково актуальних за науковою і практичною значущістю. Водночас вона й отримала значне за обсягом і різноманітністю праць висвітлення. Та, незважаючи на повномасштабне й багатоаспектне опрацювання цієї проблематики, є низка

питань, які потребують аналізу з огляду на їх наукову й практичну актуальність.

Стан дослідження. Інтерес науковців до проблематики прав людини, на нашу думку, обумовлюється не лише тими об'єктивними специфічними обставинами, що характеризують сучасні політико-правові реалії розбудови української державності (йдеться про процеси демократизації політичної системи, формування громадянського суспільства, глибинні реформи правової системи, структурної організації державної влади й управління тощо), а й актуалізацією загальнотеоретичної юриспруденції. У цьому контексті слухна позиція О. Пушкіної, яка справедливо зауважує: «...Сьогодні ми стаємо свідками формування нової галузі юридичних студій, яка може бути охарактеризована як наука прав людини. При цьому варто послатись на думку такого відомого фахівця, як Р. Кассен (відомий французький юрист, лауреат Нобелівської премії, один із авторів «Загальної декларації прав людини 1948 р. – В. Б., О. 3.), який вважав, що саме у цій дисципліні отримуємо цілісну картину людських відносин у визначенні прав і можливостей людини, необхідних для цілісного та всебічного розвитку особистості.

Тому категорія прав людини поступово проникає в усі без винятку галузі правових досліджень: конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, трудове, екологічне право. Водночас питанням генезису прав людини та їх розвитку приділяється значна увага в межах історико-правових розвідок, а також у межах науки теорії держави і права» [1, с. 7].

Саме у межах цієї фундаментальної юридичної науки останніми двома десятиліттями «праволюдinna» тематика була предметом наукової уваги таких вітчизняних учених, як О. Скакун, А. Колодій, М. Цвік, В. Лемак, В. Сухонос, Т. Андрусак. У цьому ж контексті слід згадати визначних українських конституціоналістів, серед яких Ю. Шемшученко, Ю. Тодика, В. Погорілко, О. Фрицький, В. Селіванов, В. Тацій, А. Селіванов, Г. Мурашин. Пріоритетне місце серед дослідників цього правового інституту, на наш погляд, посідає науковотворча діяльність професора, академіка НАПрН П. Рабіновича, який став засновником і незмінним керівником Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, сформував «школу своїх послідовників, котрі надзвичайно активно та продуктивно досліджують проблеми прав і свобод людини і громадянина і фактично є представниками сучасної вітчизняної науки про права людини в точному значенні цього терміна» [1, с. 13].

До цієї високої оцінки діяльності львівських правознавців та їх керівника, яку ще 2006 р. висвітлила у монографії дніпропетровська учена, слід додати, що лише за минулі роки П. Рабінович та його молоді колеги видали кілька випусків праць Лабораторії, провели низку конференцій, «круглих столів», семінарів, опублікували понад 25 наукових статей, що мають не тільки теоретично-дослідницьку спрямованість, а й практичне законотворче значення. За словами О. Пушкіної, «один із найбільших авторитетів, без сумніву, у цій галузі серед вітчизняних авторів, П. Рабінович» [1, с. 13], підводячи підсумки роботи Лабораторії щодо розробки загальних і конкретних пропозицій до концепції оновлення Конституції України, акцентуючи на актуальності конституційних гарантій прав людини і громадянина, зазначив: «Необхідність оновлення Конституції України нині, нарешті, почали визнавати більшість вітчизняних державних, політичних і громадських діячів, юристів та політологів, а також зарубіжні експерти та інституції. Щоправда, це визнання декотрі з них не поширювали на регулювання прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, стверджуючи, що оскільки воно загалом відповідає міжнародним стандартам, то й змін начебто не потребує. Проте, погодитися з останнім твердженням навряд чи можливо. По-перше, тому, що лише термінологічний збіг конституційних формулювань з цієї проблематики, з одного боку, та міжнародно-правовими текстами, – з іншого, ще не доводить їх інтерпретаційно-змістовну однозначність. Як відомо, словесна оболонка («буква») і смисл («дух») тексту нерідко не збігаються і, використовуючи певні герменевтичні закономірності та механізми, одне і те же вираження можна тлумачити по-різному, зокрема еволюційно, динамічно. Не становить винятку у цьому аспекті й текст Конституції України. А по-друге, тому, що стан дотримання в Україні основоположних прав людини та конституційних прав громадянина (особливо ж прав економічних і соціальних), за висновками правозахисних організацій (державних, громадських), не є задовільним. З огляду на це, виявляючи можливості й шляхи поліпшення такого стану, навряд чи можна заперечувати, що одним із них може бути й удосконалення саме конституційних засобів забезпечення таких прав» [2, с. 50].

Отже, лише такий короткий огляд стану дослідження «праволюднинної» проблематики засвідчує, що на неї спрямована значна увага в науковому середовищі. Однак, незважаючи на доволі велику кількість праць, багатоманіття порушуваних у них питань, трактування цієї проблематики, за межами досліджень залишаються такі аспекти, як значення нормативно-правового закріплення інституту прав людини на формування правового статусу особи, усвідомлення нею наданих

їй правових можливостей, що позначається на певній сфері автономного існування особистості, її життєдіяльності як члена суспільства. Саме це становить основну мету цієї наукової розвідки.

Виклад основних положень. Аксиоматичним твердженням загальної теорії держави і права є теза про те, що складовими правової сутності людини, що виявляється в її відносинах з іншими людьми, громадськими та політичними інститутами, державою, є права, свободи і обов'язки людини і громадянина. Ця аксіома уточнюється у визначенні (зазначимо, що таких дефініцій – десятки, проте за сутністю вони мало чим відрізняються) поняття цієї правової категорії: «Права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів» [3, с. 447]. Оскільки аналіз поняттєвих визначень не є основним нашим завданням, а певною мірою слугує для подальших розмірковувань, то, належно оцінюючи методологію порівняльного правознавства, наведемо інтерпретацію розглядуваної категорії, запропоновану академіком Ю. Шемшученком: «Права людини – визначальні засади правового статусу (підкреслено авторами. – В. Б., О. З.). Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [4, с. 710].

Визначаючи правомірність використання теоретично узагальненого першого з наведених визначень, вважаємо змістовно й контекстуально більш наближеним до означеної нами теми друге визначення, в якому містяться конкретні вказівки щодо реалізації окресленої нами мети, адже йдеться про засадничі принципи формування правового статусу людини як повноцінного члена громадянського суспільства. З огляду на ці наміри, на наш погляд, слід розставити певні акценти щодо змістовності загальноновживаних понять і термінів, якими оперують фахівці з праволюднинної проблематики, а також уточнити їх інтерпретацію у конкретних контекстах. Зазначимо слухність розмірковувань М. Мірошниченка, який на прикладі аналізу системної категоріальної визначеності (предметоутворювальної категорії) поняття «право» обґрунтував смислову доцільність і доречність вживання лексем «поняття» і «термін»: «Поняття – це думка, яка відображає в узагальнюючій формі предмети і явища дійсності і зв'язки між ними за посередництвом фіксації загальних і специфічних ознак, у якості котрих проявляються властивості предметів і явищ

та відношення між ними... У понятті як інструменті пізнання змістовно акумулюються знання про основні якості і властивості предметів та явищ реальної дійсності, формування яких зумовлені чинниками різної природи. Як правило, тут процес пізнання починається з визначення (дефініції) або закінчується формуванням такої». Натомість, як вважає М. Мірошніченко, «термін є знаковим вираженням предмета. У науці смислове значення знака полягає у моделюванні раціональних побудов з метою досягнення однозначності існуючих термінів» [5, с. 30]. Ці методологічні аспекти, на наш погляд, важливі насамперед з огляду на цілісність і системність інтерпретації інструментарію пізнання основних положень теорії прав людини. Крім того, вони повною мірою заслуговують визнання як науково обґрунтовані орієнтири й аргументи у правотворчій, правореалізаційній і правосистематизуючій практиці.

Насамперед проаналізуємо етимологічне тлумачення слова «засада» (досить часто вживається у правознавчих текстах у множині – «засади»), що дозволяє чіткіше уявити смислову спрямованість конкретних терміно-поняття, поняття, категорії, якими оперують в юриспруденції. Отже, згідно із тлумачним словником: «Засада, -и; книжн. 1. Основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. 2. Вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. 3. Спосіб, метод здійснення чого-небудь» [6, с. 325]. У нашому контексті мовиться про те основне, на чому ґрунтується сутність категорії «правовий статус».

Наведемо енциклопедичне визначення цієї категорії: «Правовий статус (лат. *status* – становище) – сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. В Україні визначається Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Правовий статус **фізичної особи** (тобто суб'єкта правовідносин. – *В. Б., О. З.*) визначають насамперед конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [4, с. 44]. Отже, йдеться про межі можливої життєдіяльності цих суб'єктів, що означає характеристику певного становища індивіда в суспільстві та державі. Інакше кажучи, таке трактування правового статусу передбачає юридично закріплене відповідними нормативно-правовими актами (насамперед Конституцією і низкою законів України) становище людини і громадянина в сучасному суспільстві. Тому «залежно від типологічних або індивідуальних ознак, що мають індивіди, як суб'єкти права, нормативно-правових актів, якими передбачаються статуси, повноти правового статусу» [7, с. 135], учені розрізняють такі три його види: «а) загальний (конституційний) – це правовий статус, передбачений конституційним законодавством для

будь-якої людини чи громадянина; б) спеціальний (родовий, видовий) – це правовий статус, передбачений окремими нормативно-правовими актами для окремих категорій чи громадян (наприклад, суддів, прокурорів, викладачів, студентів); в) індивідуальний (персоніфікований) – це правовий статус, передбачений індивідуально-правовими актами (правозастосовними) для конкретної особи» [7, с. 135–136].

У контексті окресленої нами тематики пізнавальний інтерес становить загальний правовий статус людини з огляду на закладені в цьому понятті соціально допустимі, необхідні можливості особи реалізації своїх законних інтересів. Цим поняттям, хоч і теоретично не окресленим дефінітивно, охоплюються дозволені (але прямо не передбачені) нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення своїх потреб, до володіння тими чи іншими благами, соціальними цінностями, послугами [7, с. 137].

Безумовно, у забезпеченні правового статусу особи істотну роль виконують соціально-економічні права, які слід віднести до основоположних прав людини. «Проблематика основоположних («природних») прав людини, закономірності їх здійснення, розвитку, охорони і захисту, – аргументує П. Рабінович, – становить нині, так би мовити, ядро, стрижень предмета загальнотеоретичної юриспруденції. А одним із фундаментальних аспектів цієї проблематики є питання соціальної сутності таких прав» [8, с. 18]. Наголошуючи насамперед на соціальній сутності прав людини як їх здатності слугувати засобом задоволення потреб (інтересів) тих чи інших суб'єктів суспільства, учений вважає (і цілком обгрунтовано) ключем до виявлення соціальної сутності праволюдних явищ потребовий підхід, застосування якого дозволяє ґрунтовніше і чіткіше усвідомити й належно осмислити сутність явища, викладеного у дефініції його загального поняття: «Права людини – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [8, с. 20].

Таке визначення певною мірою корелюється з наведеним енциклопедичним, водночас структурно збагачує його соціальною складовою. Відображена у цій дефініції інтерпретація прав людини, що, безумовно, позначається на засадничій визначеності поняття правового статусу (до його структури, на наш погляд, має увійти окремим елементом соціальний статус), актуалізує значення соціальності. Слід погодитися з тезою П. Рабіновича, який, обстоюючи доцільність застосування соціально-потребового підходу, зазначає: «Адже існування й розвиток

людини відбувається зазвичай тільки у процесі задоволення її потреб; а цей процес, ясна річ, опосередковується здебільшого такими «засобами», які є природно-історичними (соціально-природними) наслідками попередньої та поточної діяльності інших суб'єктів, тобто результатами суспільного виробництва (і матеріального, і духовного)» [8, с. 20]. Будь-які права людини – це право на задоволення її потреб та інтересів, двох визначальних соціальних чинників, якими окреслюється певна сфера автономного існування індивіда у взаєминах з іншими людьми, суспільством і державою, а також можливості для набуття правосуб'єктності, тобто здатності людини бути суб'єктом правовідносин.

З уваги на те, що слід визнавати соціальну сутність прав людини, а тому правовий статус людини, що характеризується власним змістом і містить певні елементи, до яких, очевидно, належать і соціальні та економічні, варто, на наш погляд, розширити його структуру, включивши до її елементів соціальні та економічні гарантії. Таким чином, виникатимуть підстави для пролонгації категорії «соціально-правовий статус». З цією метою очевидною потребою є звернення до соціології права – «наукового напрямку міждисциплінарного вивчення права як соціального явища», предметом дослідження якого, зокрема, є проблеми соціалізації і ресоціалізації людини, правової поведінки у суспільстві з огляду на усвідомлення й можливості реалізації своїх прав і обов'язків, а також впливу на правову поведінку певних соціальних чинників, що, на нашу думку, свідчить про соціальне самопочуття як кожного індивіда, так і конкретної соціальної групи, а відтак усього суспільства, це є показником ступеня реалізації принципу соціальної справедливості, а як важлива засаднича передумова – утвердження й осмислення соціального статусу, зумовленого правосуб'єктністю кожної людини.

Згідно з визначенням соціологів, «соціальний статус – становище, яке індивід (група) займає у суспільстві або в його підсистемі, що зумовлюється низкою специфічних для цього суспільства ознак... є узагальненим показником соціальної стратифікації (процесу і результату соціального розшатування елементів соціальної структури. – В. Б., О. З.)» [10, с. 381], що характеризує відкритість суспільства, в якому реалізуються основоположні права людини, тією чи іншою мірою з наведеним поняттям змістовно пов'язані ще два інші. Наведемо їх інтерпретацію соціологами.

Йшлося про законні інтереси як важливий елемент правового статусу особи. Соціальні інтереси є таким же вираженням потреб (насамперед соціальних) конкретного суб'єкта (індивіда, особи, людини

і т. д.) через його місце у системі соціальних відносин і взаємодії з приводу умов і засобів задоволення цих потреб, якщо вони спрямовані на їх задоволення сукупністю життєвих засобів. Звичні, усталені інтереси, визначені суспільною думкою, набувають законності [10, с. 16], стаючи таким чином законними інтересами.

Як складне утворення, соціальний інтерес об'єктивно виникає в результаті трансформації потреб конкретного суб'єкта через той чи інший тип його відносин і взаємодії з іншими суб'єктами. «Констатуючим чинником будь-якого соціального інтересу є об'єктивне місце його носія в системі соціальних відносин і взаємодій», а також його зв'язок зі «своєю» потребою, завдяки їй він набуває енергії спонукальної сили. Отже, основою соціального інтересу є соціальна потреба – потреба суб'єкта у задоволенні суспільної життєдіяльності. Усвідомлена суспільна потреба стає мотивом діяльності і виявляється у бажаннях, цілях, інтересах людей» [10, с. 298].

Обидва розглянуті поняття належать до фундаментальних у соціології, зокрема соціології права, адже саме з їх допомогою, як вважають соціологи, можна зафіксувати сутність процесів соціального опричинювання (на наш погляд, тут доцільнішим і точнішим може бути звичний для юридичної науки термін «детермінація». – В. Б., О. З.) в суспільстві» [11, с. 218], що у взаємодії із правовою трансформацією концептуальних положень теорії прав людини у вітчизняній юриспруденції позитивно впливають на утвердження «праволюдності» ідеї як найважливішої гуманістичної цінності й невід'ємного елемента демократії. У забезпеченні правового статусу особи в демократичній правовій державі істотну роль виконує соціальна складова його структури, сутність котрої виявляється у гарантуванні соціально-економічних прав. Ураховуючи це, обов'язок кожної держави у сфері захисту соціально-економічних прав полягає в тому, щоб здійснювати прогресивні соціальні та економічні реформи, забезпечувати ефективну участь народу в процесах економічного розвитку, використовувати наявні природні ресурси та науково-теоретичні можливості для нарощування економічного потенціалу з метою надання рівного доступу до усіх вигод і здобутків виробничого потенціалу згідно із гарантованими правами.

У Міжнародному пакті про екологічні, соціальні і культурні права (1966 р.) підкреслено, що «ідеал вільної людської особистості, вільної від страху, нужди, може бути здійснений, тільки якщо будуть створені такі умови, за котрих кожний може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами так само, як і своїми громадянськими і політичними правами». Це положення згодом

було підтверджено резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 р., де проголошено «неподільність і взаємозалежність економічних, соціальних, культурних, громадянських і політичних прав» [12, с. 91]. Міжнародно-правові норми стали базовими для національних джерел правового регулювання соціально-економічних прав і свобод. Так, «універсальні норми містяться у загальних принципах Статуту ООН (ст.ст. 1, 13, 55, 56, 62 і 68), у програмних положеннях Загальної декларації прав людини (ст.ст. 22–27), у нормах Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), у стандартах Міжнародної організації праці. У цій галузі прийнято понад 170 конвенцій. Важливе значення мають такі: «Про примусову працю» (1930 р.), «Про справедливу винагороду» (1951 р.), «Про дискримінацію в галузі праці і зайнятості» (1958 р.), «Про політику в галузі зайнятості» (1964 р.), «Про працюючих із сімейними обов'язками» (1981), «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття» (1988 р.) та ін. Значну групу джерел регулювання соціально-економічних прав становлять норми, що містяться у регіональних угодах (Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р.) тощо). Третя група пов'язана з гарантіями дотримання і захисту соціально-економічних прав, закріпленими в національних законодавствах» [12, с. 92].

Оскільки соціальні права покликані забезпечувати гідний рівень життя та належну соціальну захищеність, що стають великою мірою уможливлені в результаті реалізації економічних прав, а культурні права сприяють духовному розвитку людини, то загалом цей комплекс прав людини вимагає від державної влади ефективних реформаторських дій. До цього зобов'язує і Основний Закон нашої держави, який містить широкий перелік зазначених прав людини. На думку правознавців, «багато в чому цей перелік занадто широкий. Він виходить за межі сучасних можливостей держави задовольнити економічні, соціальні та культурні потреби своїх громадян. Але оскільки конституції пишуться не на один день (принагідно зазначимо, що з порядку денного навіть через нелегку політичну й економічну ситуацію, в якій опинилася Україна від початку 2014 р., не вирішено питання про конституційну реформу. – *В. Б., О. З.*), то сподіватимемося, що з часом, коли економічний потенціал нашої країни зросте, відповідні права громадян будуть реалізовуватися в більшому обсязі» [12, с. 93].

Безперечно, такий оптимістичний прогноз, якщо він, принаймні, є, у найближчі два-три роки реалізується позитивно, а це позначиться на підвищенні правового рівня статусу людини, а отже, стане відчутним наслідком Революції Гідності, адже це ключове поняття, що стало

лейтмотивом тривалого протистояння громадянського суспільства диктаторському режиму, набуло особливого значення в сучасній історії нашої країни. Цілком поділяємо думки, висловлені українськими правознавцями, дослідниками «праволюднинної тематики». Вони, зокрема, зазначають: «На відміну від прав, які можна прищепити «зверху» за допомогою закону, відчуття власної людської гідності можна повернути собі тільки добиваючись цього, бо історія прав людини – це історія боротьби, повстань, страйків... Подолання страху, вимога від правителів належного дотримання прав людини, встановлення відповідальності... дозволяють нам відчутти власну цінність навіть тоді, коли ми програємо. Тільки безпосередній досвід боротьби за свою та майбутніх нащадків гідність дозволяє нам зрозуміти її значущість. Ні прав, ні свобод ніхто нікому в історії людства не дарував тільки тому, що людина здавалася комусь мудрою та справедливою, оскільки жодна влада не любить себе обмежувати. Історія прав людини – це історія бунтів, повстань, маніфестацій, тюремних ув'язнень, судових процесів...» [12, с. 3].

Сферою реалізації потреб та інтересів, утілених у вистражданих правах і свободах людини, є громадянське суспільство, роль якого як захисника прав людини чітко й однозначно окреслив видатний російський теоретик права С. Алексєєв у запропонованій ним такій дефініції: громадянське суспільство – це таке суспільство, де громадянин виступає носієм прав і свобод, стає володарем персоніфікованої приватної власності, отримує надійні соціальні засоби забезпечення та захисту своїх прав та свого статусу автономної особистості і громадянина [1, с. 305]. Отже, як бачимо, в основі існування та функціонування громадянського суспільства – концепція прав людини, в якій особливе місце посідають сутнісні визначення понять «громадянин» і «громадянство». Згідно із енциклопедичним тлумаченням, «громадянин – фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави». Оскільки громадяни становлять найчисельнішу категорію її населення, то вони й мають найбільшу питому вагу в громадянському суспільстві, володіючи повнішим обсягом прав і свобод, ніж інші категорії. «Громадянин – це завжди людина. Але в юридичному значенні не кожна людина може бути громадянином. Звідси випливають певні відмінності у правовому статусі громадянина і людини, права якої мають природний і не відчужуваний характер, як вже зазначалося вище, натомість права громадянина насамперед визначаються належністю конкретного індивіда до громадянства держави. Щоправда, правові статуси обидвох значною мірою переплітаються і збігаються» [13, с. 640–641].

Інше поняття, за енциклопедичним визначенням, трактується як «правова належність особи до держави; як постійний правовий зв'язок особи з державою, що виявляється у їхніх взаємних правах та обов'язках». Відповідно до Конституції України (ст. 4), в нашій країні існує єдине громадянство. Воно є визначальною засадою правового статусу громадянина України» [13, с. 643], а також одним із основних базових елементів поняття правового статусу. У цьому контексті доцільно проаналізувати політичні права людини (громадянина), без хоча б загальної інтерпретації яких картина правового статусу особи, на наш погляд, буде неповною. Загальновизнано, що основне призначення цієї групи прав у тому, що вони визначають правове становище індивіда у системі суспільних відносин, що виникають у процесі функціонування державної влади, тому специфічною особливістю політичних прав і (конче слід додати ще одне складове поняття цієї категорії) свобод є те, що вони за певних конкретних умов можуть реалізовуватися дієздатним громадянином, наділеним цими правами й свободами через участь у діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних органів тощо.

Згідно з Основним Законом нашої держави, до політичних прав і свобод належать і право на свободу думки та слова (ст. 34), право на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 24), право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право на участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (ст. 38), право вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38), право мирно, без зброї збиратися та проводити збори, мітинги, походи та демонстрації (ст. 39), право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40), право на страйк (ст. 44) [14, с. 18–25]. З-поміж перелічених виділимо, на наш погляд, за особливою значущістю ті, що винятково важливі на сучасному етапі зміцнення державності України, розбудови в ній громадянського суспільства, становлення її як демократичної, правової і соціальної держави.

Отже, цитуємо: «Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [14, с. 18]. Характеризуючи право на свободу думки і слова, автори науково-практичного коментаря Основного Закону наголошують на тому, «що воно пов'язане не лише з індивідуальною природою людини (у цьому розумінні воно органічно входить до систем так

званих «природних прав людини»), а й з її соціальним існуванням, адже це право забезпечує появу і розвиток громадянського суспільства». Від реалізації цього права великою мірою залежить «...створення в Україні інформаційного суспільства», а такий напрям розвитку суспільних відносин, на думку авторів коментаря (слухну і цілком обґрунтовану, що підтверджується реаліями сьогодення), створює «можливість забезпечити позитивні зміни в життєдіяльності суспільства і людини в Україні, а саме: збільшити рівень захисту прав і свобод людини та її добробуту, активізувати участь громадян в управлінні державою, сприяти розвитку демократії: підвищувати конкурентоспроможність України, ефективність державного управління, продуктивність праці у всіх сферах економіки, рівень інформаційної безпеки людини, суспільства, держави, ступінь розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, зокрема українського сегмента Інтернету; забезпечити перехід економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку, збільшити частку наукоємної продукції, сприяти якості та доступності послуг науки, освіти, культури, охорони здоров'я за рахунок упровадження інформаційних технологій; розширити можливості людини отримувати доступ до національних та світових інформаційних електронних ресурсів; створити нові робочі місця, поліпшити умови роботи і життя людини; поглибити запровадження нормативно-правових засад інформаційного суспільства» [15, с. 247–248].

Певною мірою таке коментування п. 1 ст. 34 доповнюється і корелюється інтерпретацією п. 2 цієї ж статті, що стосується реалізації права на вільний доступ до публічної інформації, водночас реалізація цього права «не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [15, с. 248].

І серед інших правореалізаційних конституційних норм акцентовано на ст. 39, яка проголошує: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [14, с. 21–22]. Коментуючи цю норму, авторитетні вітчизняні конституціоналісти зазначають, що Основний Закон нашої держави, «відповідно до інтересів громадян, з метою розвитку демократичних засад та укріплення державності гарантує громадянам України право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації, що є однією з форм безпосередньої демократії. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням окремим громадянам чи їх об'єднанням будинків, вулиць, площ, парків та інших

місць для проведення таких заходів... На зборах громадяни вправі розглядати та вирішувати проблеми політичного, економічного, соціально-культурного характеру, питання, пов'язані з обговоренням проектів законодавчих актів, програм соціально-культурного розвитку, інших рішень державної влади...» [15, с. 293–294]. Саме з реалізацією гарантій цієї статті пов'язані історичні, доленосні і водночас трагічні події кінця 2013 – початку 2014 р., які отримали назву Революції Гідності, призвели у процесі кривавого протистояння до повалення диктаторського режиму, а відтак спричинили агресію Російської Федерації, здійснення нею анексії Криму, розгул тероризму в східних регіонах нашої країни.

Слід підкреслити, що відповідною реакцією на такі вкрай серйозні й надто складні виклики більшості української спільноти стали пришвидшені процеси формування і зміцнення громадянського суспільства, безпрецедентною ознакою яких є масовість волонтерського руху, що об'єднує десятки тисяч високопатріотичних громадян нашої держави, з якими співпрацюють, яким допомагають солідарні з ними представники інших держав. Набувши особливої якості в складних умовах сьогодення, громадянське суспільство виконує роль одного з особливих механізмів, що пов'язує особу (людину, громадянина), її інтереси, потреби, зокрема в реалізації політичних прав і обов'язків, і державу як політичну організацію суспільства. Через систему суспільних відносин, що істотно вдосконалюються у процесі зміцнення громадянського суспільства, триває процес формування своєрідної соціально-психологічної якості поведінки людини, що визначається таким поняттям, як «громадянськість». За енциклопедичним визначенням, це – «готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків...» [13, с. 647]. Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинутих моральних якостей суб'єкта «передбачає: зрілість політичної і правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу; усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни» [13, с. 648].

А ці якості ґрунтуються на осмисленні, сприйнятті, реальному використанні повною мірою прав і свобод людини і громадянина, у цьому контексті насамперед політичних прав. Отже, враховуючи соціально-політичні допустимі й необхідні можливості самоідентифікації особи не тільки як індивіда, а як громадянина, що виявляються в його громадянській позиції, маємо підстави вважати елементом правового статусу поряд із громадянством і громадянськість, що значно

розширює структуру досліджуваного поняття, повніше окреслює визначальні засади реалізації прав і законних інтересів людини і громадянина.

Висновки. Резюмуючи викладене, зазначимо, що ми розглянули лише деякі аспекти актуальної «праволюднинної» проблематики, які стосуються визначальних засад формування загального (конституційного) правового статусу людини і громадянина, який характеризується власним змістом і містить низку конкретних елементів. На найважливіших з них, на наш погляд, акцентовано. Їх ми й намагалися проаналізувати згідно з метою цієї розвідки.

Важливо підкреслити, що, навіть з урахуванням наведеного огляду стану розробки теми, викладене нами становить порівняно невелику частку того, на глибину й обсяг дослідження чого заслуговує порушене питання. Отже, на дослідника чекає ґрунтовне і вдумливе вивчення сутності правового статусу особи в сучасному суспільстві, ролі правової держави у забезпеченні прав людини тощо. Це може бути важливим внеском у теорію прав і свобод як одну з підгалузей юридичної науки.

1. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. – К.: Логос, 2006. – 416 с.

2. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості модернізації в Україні / П. Рабінович // Право України. – 2012. – № 8. – С. 50–59.

3. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин; Л. В. Авраменко; за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.

5. Мірошніченко М. Право: терміно-поняття, поняття, категорія / М. Мірошніченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 29–32.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови /упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

7. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

8. Рабінович П. Основоположні права людини соціально-антропна сутність, змістова кваліфікація / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 2. – С. 18–23.

9. Бігун В. С. Соціологія права / В. С. Бігун // Юридична енциклопедія: в 6 т. (редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т. 5: П-С. – 2003. – С. 561–563.

10. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городненко. – К.: Академ-видав, 2008. – 456 с.

11. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В. І. Во-ловик, В. І. Тараленко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Волевика. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.

12. Бабін Б. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб-ник / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса: Фенікс, 2014. – 320 с.

13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

14. Конституція України: офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2014. – 104 с.

15. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

Боровикова В. С., Заверуха О. М. Права и свободы человека как определяющие основы его правового статуса

Характеризуются основные положения теории прав человека с учетом значимости этого института для современных правовых реалий, рассматриваются основополагающие условия формирования правового статуса личности.

Обосновывается его сущность, которая заключается в юридически зафиксированном положении человека в обществе и государстве, закрепленном в нормативно-правовых и индивидуально-правовых актах, отмечается важность понимания и осмысления понятия правового статуса для самоутверждения индивида в обществе и государстве.

Ключевые слова: права человека, государство, общество, Конституция Украины, правовой статус, гражданство, гражданское общество.

Borovikova V. S., Zaveruha A. M. Human Rights and Freedoms as Defining Principles of the Legal Status

The article deals with the significance of the phenomenon in current legal reality for forming basic grounds of institutionalization of person legal status, proceeding from the main principles of the theory of human rights. The main generally accepted definitions of this category in legal science are analyzed, the essence of which is based on general theoretical justification is legally fixed position of man in society and state, consolidated in the legal and individual legal acts.

It is considered the importance of understanding and realizing of the notion of legal status of person (individual, personality) for self-affirmation in society and the state, concerning the current state of the research of the problem of rights and freedoms of man and citizen in national judicial science (the brief research of the main publications concerning the choosing topic was done). Since in general theoretical legal doctrine established that human rights and freedoms and their guarantees determine the essence and direction of the state, strengthening and ensuring of the rights are its main duty that is reflected in the Constitution as the

fundamental law of the country. In this context the actualization of the protection not only of fundamental inalienable (natural) rights, but also social, economic and political rights of man and a citizen is emphasized.

Taking into consideration special meaning of this complex of rights, which are consolidated not only in national legislation, but in numerous international conventions and declarations (including General Declaration of Human rights from 1948), it is underlined that they should be also referred to basically determined, as they are necessary element of civil society and legal state. According to the authors Considering point of view of the authors of the article, examining the structure of the legal status gives grounds to add at least one more essential component as contextually specified as sociality (social status). Stipulates that characterized this open society (namely this should be civil society), which implemented all fundamental human rights, including and political. It is stipulated, that the characterization of the opening of the society (namely, society should be like that) where all fundamental human rights are implemented , including political. And the last, which are related to such categories as citizenship and citizen, also considered defining principles of legal status of man, physical person, due to the citizenship of Ukraine.

Key words: *human rights, state, society, the Constitution of Ukraine, legal status, citizenship, civil society.*

Стаття надійшла 9 лютого 2015 р.

УДК 340.132.6

Л. В. Мелех

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗАКОННОСТІ В ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Розглянуто законність у період становлення австрійської влади в Галичині другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Акцентовано на змінах нормативно-правової бази та процесах реалізації правових норм під час так званих «йосифінських реформ» та перші кілька десятиліть постреформового періоду в сфері суспільно-політичного, суспільно-економічного та церковного життя галицьких земель імперії Габсбургів. Скасування станових та корпоративних привілеїв, встановлення чітких норм юридичної відповідальності стало передумовою до подальших процесів національного відродження у Галичині, яке активізувалося після «Весни народів» 1848 р.

Ключові слова: *законність, абсолютизм, освічена монархія, Королівство Галичини і Володимирії, законодавчі акти, патент, кодекс.*